

به کوشش الزاوی و الطناحی، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ش؛ **وفاء الوفاء: السمهودی** (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش خالد عبدالغنی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

ابوالفضل ربانی

ثور (۱): کوهی در شمال مدینه و حد حرم

ثور نام کوهی کوچک و خیمه‌مانند، نزدیکی کوه احد در شمال مدینه در هشت کیلومتری مسجدالنبی است.^۱ شباهت شکل این کوه با گاو نر، دلیل این نام‌گذاری دانسته شده است.^۲ این کوه کم‌ارتفاع و تپه‌مانند، زمینی به شعاع ۲۵۰ متر را در بر گرفته است. کوه ثور از سمت جنوب و غرب به دامنه‌های کوه احد متصل است؛ ولی رنگ و شکلی متمایز دارد. کوه‌های وعیره در شمال آن قرار دارند. امروزه جهت شرقی آن با زمینی که به مجتمع مسکونی نیروهای نظامی منتهی می‌شود، محدود شده است. قسمت‌های فرازین کوه با صخره‌هایی گرانیتی به رنگ سرخ مایل به سیاه پوشیده شده‌اند. به جهت شکل طبیعی آن، غار و چشمه‌های طبیعی در آن وجود

المنوره: احمد یاسین الخیار، عربستان، ۱۴۱۹ق؛ **دلائل النبوه: البیهقی** (م. ۴۵۸ق.)، به کوشش عبدالمعطی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۵ق؛ **زواج المتعه:** السید جعفر مرتضی‌العالمی، بیروت، دار السیره، ۱۴۲۲ق؛ **سبل الهدی:** محمد بن یوسف الصالحی (م. ۹۴۲ق.)، به کوشش عادل احمد و علی محمد، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق؛ **السیره النبویه:** ابن هشام (م. ۲۱۳ق./۲۱۸ق.)، به کوشش السقاء و دیگران، بیروت، دار المعرفه؛ **الطبقات الکبری:** ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ **فتح الباری:** ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار المعرفه؛ **الفتوح:** ابن اعثم الکوفی (م. ۳۱۴ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۱۱ق؛ **فرهنگ اعلام جغرافیایی:** محمد محمد حسن شراب، ترجمه: شیخی، تهران، مشعر، ۱۳۸۶ش؛ **لسان العرب:** ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ **المتعه:** السید علی الحسینی المیلانی، قم، مرکز الابحاث العقائديه، ۱۴۲۱ق؛ **مجمع الزوائد:** الهمیثی (م. ۸۰۷ق.)، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۲ق؛ **مدینه‌شناسی:** سید محمد باقر نجفی، تهران، شرکت قلم، ۱۳۶۴ش؛ **مشارق الانوار:** قاضی عیاض (م. ۵۴۴ق.)، المكتبة العتیقه و دار التراث؛ **المعالم الاثیره:** محمد محمد حسن شراب، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۱ق؛ **معالم المدینه المنوره بین العمارة و التاريخ:** عبدالعزیز کعکی، بیروت، دار و مكتبة الهلال، ۱۴۱۹ق؛ **معجم البلدان:** یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ **المناسک و اماکن طرق الصح:** ابواسحق الحربی (م. ۲۸۵ق.)، به کوشش حمد الجاسر، ریاض، دار الیمامه، ۱۴۰۱ق؛ **النهایه:** مبارک ابن اثیر (م. ۶۰۶ق.)،

۱. التعریف بما أنست الهجرة، ص ۱۸۲؛ معالم المدینه المنوره، ج ۱،

ص ۴۱؛ تاریخ معالم المدینه، ص ۲۲۶.

۲. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۸۰؛ معالم المدینه المنوره، ج ۱، ص ۲۱۶-

ندارد و هنگام ریزش باران، آب شتابان از همه سوی آن به سوی پایین جاری می‌شود. در مجاورت دامنه جنوبی آن و نزدیک کوه احد، چراگاه‌هایی وجود دارد که آب آن از بارش‌های جاری شده بر این کوه و نیز کوه احد تأمین می‌شود.^۱ (تصویر شماره ۳۳)

بر پایه حدیثی از پیامبر ﷺ میان کوه‌های غیر در جنوب و ثور در شمال، حرم مدینه دانسته شده است.^۲ برخی از تاریخ‌نگاران و جغرافی‌شناسان نخستین، به دلیل شناخت نداشتن از منطقه، وجود کوهی به این نام را در مدینه منکر شده و نام آن در روایت یاد شده را برآمده از تصحیف دانسته‌اند.^۳ بعضی لفظ ثور در روایت را به کوه ثور در مکه تطبیق داده و منظور از حدیث را الحاق شهر مدینه به مکه به جهت حرم بودن دانسته‌اند.^۴ گروهی دیگر ویژگی‌های جغرافیایی کوه یاد شده در حدیث را بر کوهی به نام تیاب یا خزان در شش کیلومتری مسجد نبوی تطبیق کرده‌اند و باور دارند که کوه ثور در جایی دیگر در مسیر مزارع الخلیل در جهت شمالی مدینه قرار دارد.^۵

۱. معالم المدينة المنورة، ج ۱، ص ۲۱۹، ۲۲۶-۲۲۸.

۲. صحیح البخاری، ج ۸، ص ۱۰؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۱۵.

۳. النهاية فی غریب الحدیث، ج ۱، ص ۲۲۹-۲۳۰.

۴. نک: معجم ما استعجم، ج ۱، ص ۳۵۰؛ معجم البلدان، ج ۲، ص ۷۷-۸۰.

۵. نک: معالم المدينة المنورة، ج ۱، ص ۲۱۹، «پاورقی».

فیروزآبادی (م. ۸۱۷ق.) و ابن حجر عسقلانی (م. ۸۵۲ق.) موقعیت این کوه را در مدینه تثبیت نموده‌اند.^۶ مدینه‌شناسانی چون مطری (م. ۷۴۱ق.) و سمهودی (م. ۹۱۱ق.) به وجود کوهی بدین نام در مدینه تصریح کرده‌اند.^۷ برای زدودن ابهام و تعیین موقعیت دقیق حرم مدنی از سوی حکومت سعودی به سال ۱۳۷۸ق. کمیته تخصصی تشکیل شد و حدود حرم مدنی را تعیین کرد. بر پایه تحقیق این کمیته، حد شمالی حرم مدنی همان کوه ثور نزدیک احد است.^۸

◀ منابع

تاریخ معالم المدينة قدیماً و حدیثاً: احمد یاسین، به کوشش امین کردی، عربستان، دار العلم، ۱۴۱۲ق؛ التعریف بما أنست الهجرة: محمد المطری (م. ۷۴۱ق.)، به کوشش الرحیلی، ریاض، دار الملک عبدالعزیز، ۱۴۲۶ق؛ صحیح البخاری: البخاری (م. ۲۵۶ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۱ق؛ صحیح مسلم: مسلم (م. ۲۶۱ق.)، بیروت، دار الفکر؛ فتح الباری: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار المعرفة؛ القاموس المحيط: الفیروزآبادی (م. ۸۱۷ق.)، بیروت، دار العلم؛ معالم المدينة المنورة: عبدالعزیز کعکی، بیروت، دار و مکتبة الهلال، ۱۴۱۹ق؛ معجم البلدان: یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ معجم

۶. فتح الباری، ج ۴، ص ۷۰؛ القاموس المحيط، ج ۱، ص ۲۸۴.

۷. التعریف بما أنست الهجرة، ص ۱۸۲؛ وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۸۰.

۸. معالم المدينة المنورة، ج ۱، ص ۲۲۰-۲۲۶.

سکونت گروهی به نام بنی ثور در این کوه و مناطق پیرامون آن^۶ دلیل این نام گذاری باشد.

اهمیت کوه ثور از این رو است که پیامبر ﷺ هنگام هجرت به یثرب در غاری بر بالای این کوه، سه روز پنهان شد. ایشان با آگاهی از تصمیم مشرکان برای قتل خویش، حضرت علی علیه السلام را در رختخواب خود گزارد و راهی یثرب گشت. ایشان همراه ابوبکر با راهنمایی جبرئیل برای فریب مشرکان به سوی کوه ثور در جهت مخالف مسیر یثرب رفت و در غار ثور پنهان شد. مشرکان با بهره گیری از متخصصان ردیابی همچون کُز بن علقمه، به تعقیب ایشان پرداختند و رد پا را تا دهانه غار ثور پی گرفتند. تخم گذاری پرندگان، تنیده شدن تار عنکبوت یا روئیدن گیاهی کم دوام بر در غار، مشرکان را از یافتن پیامبر ناامید کرد. رسول خدا ﷺ پس از اقامتی سه روزه در این غار راهی یثرب شد.^۷ گویا تردد در مسیری که پیامبر ﷺ هنگام هجرت برای صعود به کوه انتخاب کرده بود، مشکل بود و از این رو، پاهای ایشان هنگام صعود دچار خونریزی شده بود.^۸

بر فراز کوه، دو غار نزدیک به هم وجود دارد که هر دو مخفی گاه پیامبر ﷺ هنگام

ما استعجم: عبدالله البکری (م. ۴۸۷ ق.)، به کوشش السقاء، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۳ ق؛ **النهاية**: مبارک ابن اثیر (م. ۶۰۶ ق.)، به کوشش الزاوی و الطناحی، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ ش؛ **وفاء الوفاء: السمهودی** (م. ۹۱۱ ق.)، به کوشش خالد عبدالغنی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶ م.

ابوالفضل ربانی

ثور (۲): کوه و غاری در جنوب مکه

کوه ثور به ارتفاع ۷۵۹ متر از سطح دریا در جنوب مکه در مسیر یمن و در سه کیلومتری مسجدالحرام و روبه روی کوه نور و غار حراء قرار دارد.^۱ این کوه از سنگ‌هایی به رنگ‌های طلایی، نقره‌ای و زغالی تشکیل شده است.^۲ (تصویر شماره ۳۴)

گویا نام اصلی آن اطحل (خاکستری) بوده است. ثور بن عبدمنات در دامنه این کوه تولد یافت و از آن هنگام، این مکان به ثور اطحل مشهور شد. بعدها نام ثور بر آن غلبه یافت.^۳ از این کوه با نام ابو ثور نیز یاد شده است.^۴ ممکن است شباهت منظر جنوبی آن به گاو (ثور)^۵ یا

۱. التاريخ القويم، ج ۲، ص ۳۸۴.

۲. مرآة الحرمين، ج ۱، ص ۶۳.

۳. معجم البلدان، ج ۲، ص ۸۶-۸۷ تاریخ الخميس، ج ۱، ص ۳۲۴.

۴. رحلة ابن جبیر، ص ۸۳.

۵. معجم المعالم الجغرافیه، ص ۷۲.

۶. خزنة التواريخ النجدیه، ج ۹، ص ۲۱۸.

۷. الطیقات، ج ۱، ص ۱۷۷؛ انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۰۷؛ امتاع

الاسماع، ج ۱، ص ۵۸.

۸. اخبار مکه، ج ۴، ص ۸۰.